

Валерій Скотний, доктор філософських наук, професор, академік, ректор
Дрогобицького державного педагогічного університету
ім. І. Я. Франка

ПРЕДМЕТНЕ ПОЛЕ ФІЛОСОФІЇ, ЇЇ СЕНС І ПРИЗНАЧЕННЯ

*“Я знаю багато прекрасних наук, але науки,
прекраснішої за філософію, не знаю”*

Г. В. Ф. Гегель

Постановка проблеми. Філософія... Магія цього слова завжди заворожувала людину, котра у віковичному пошуку сенсу життя опинялася перед нескінченною низкою проблем. Їх розв'язання в кінцевому результаті залежало від рівня інтелектуального потенціалу людини. Жодна з конкретних наук, незважаючи на практичну значимість і авторитет, не стала таким центром загального тяжіння, як філософія. Вона завжди була джерелом віковичних запитань людського духу щодо смислу абсолютного, сенсу життя і смерті, таємниці людського існування та сутності Бога.

У нашу епоху високих технологій стало очевидно, що науково-електронні, комп'ютерні системи, дуже ефективні в розв'язанні практично-виробничих питань, які виникають щодня, поступаються перед людським духом у справі їх формування та постановки. **Адже людина постійно має проблемний аспект свого буття.** Все це збільшує потреби в успішних рішеннях та правильних відповідях на екзистенційні і науково-технічні проблеми. Без таких відповідей неможливе практичне життя людей. Це означає, що філософія продовжує нести відповідальність за розв'язання віковичних проблем.

Мета статті. Ознайомитися і вивчити основні ідеї, концепції, погляди, які складають зміст філософських напрямів, течій, шкіл, систем, допомогти студентам визначити свою життєву позицію, впевнено розв'язувати особисті, професійні та суспільні проблеми.

Виклад основного матеріалу. У кожної людини є своє власне уявлення про зміст цього широкомасштабного поняття. Воно залишається і сьогодні як ніколи сучасним та модним. Ми постійно чуємо: “філософія вчинку”, “філософська позиція”, “філософія економіки”, “філософія освіти”, “філософія життя” тощо. Спроба визначити зміст поняття показує, що у звичайному житті слово “філософія” використовується по-

різному, але в основному вона уявляється як щось занадто розумне, досить нелегке заняття, на яке згодиться не кожний.

Для юриста цікава філософія права, тобто здатність подивитися на феномен права “зверху”, побачити в ньому універсальні моменти, які повторюються у всіх системах права.

Для педагога вираз “філософія освіти” означає чітко визначену концепцію організації навчального процесу, його гуманітаризацію, співвідношення мети і засобів, визначення сенсу і результатів педагогічної діяльності. Це щось узагальнює, стратегічне.

Для бізнесмена, менеджера вираз “філософія економіки” є здатністю розумно, вигідно, в гармонії особистих і суспільних інтересів організувати справу, реалізувати “бізнес-план” у процесі конкретної виробничої чи фінансової діяльності.

Етимологія слова “філософія” показує, що в перекладі з грецької воно означає “любов до мудрості”. У VI ст. до н. е. **Піфагор** із Самоса, відомий як великий математик, на запитання царя **Полікрата** про сутність своїх занять відповів: “Ні, я не мудрець (sophos), я любитель мудрості (philosophos)”. “Що ж таке філософія?” – запитав з здивуванням володар. “Людське життя, – відповів Піфагор, – можна порівняти з ринком та Олімпійськими іграми. На ринку є продавці і покупці, які шукають вигоди. На іграх їх учасники турбуються про славу і **знаменитість**. Але є ще глядачі, які уважно спостерігають за тим, що там відбувається. Так і в житті людей. Більша частина їх турбується про багатство і славу, всі в погоні за ними, тільки незначна кількість серед галасливого натовпу не беруть участі в цій погоні, але споглядають природу речей, і пізнання істини люблять найбільше. Вони називаються **філософами** – любителями мудрості, а не софосами – мудрецьми, тому що тільки один Бог може володіти всеохоплюючою мудрістю, а людині властиво лише прагнути до неї”.

Піфагор мав на увазі той факт, що “мудрець” – поняття досконале і, таким чином, закінчене, частинне. Мудрецю, як і Богу, вже ні до чого прагнути, і його мудрість суверенна і абсолютна. Любитель же мудрості динамічний, він прагне, він рухається до мудрості [1].

Специфіка філософії полягає в тому, що вона завжди особистісна. Але настає момент, коли вона “виходить в люди”, перетворюється в “крик, який неможливо стримати” [7]. Містком, яким особистісна думка переходить до іншої людини і по якому конкретного індивіда досягають чужі узагальнення, є *спілкування* та різні форми передачі інформації. Тоді починається вже інша філософія.

У свій час давньогрецький мислитель *Арістотель* висловив думку про багаторівневий характер існуючої у суспільстві філософії. Сьогодні вона реалізована в ідеї про три рівні філософської свідомості: *практичний, освітній і теоретичний*. Спочатку філософія виступає як народна мудрість, афористика (практичний рівень); пізніше вона здобуває дидактичну, впорядковану форму (“освічену” свідомість); нарешті, третій, теоретичний рівень філософії передбачає її повну категоріальність, логічну системність і, таким чином, професійність.

У даному випадку йдеться про *надособове* існування філософії, коли вона начебто *загальна*. Але важливо пам’ятати, що за своїм джерелом, за способом виникнення будь-яка філософія – особистісна. На це звертали увагу і античні автори, і більш пізні, особливо в наш час. Поza тим, *особистісна* філософія також може існувати у трьох видах: *здоровий глузд* (філософсько-практичний рівень), *дидактика* (філософсько-художній), *теорія* (філософсько-професійний).

Філософсько-практична свідомість, або народна мудрість, претендує на те, щоб охопити поясненням *увесь* світ. Принциповою особливістю є опора народної мудрості на колективний досвід. Народна мудрість – надособистісна думка, адсорбована з досвіду цілих поколінь. *Особистісна філософія* співмірна з народною мудрістю, і тут важлива форма, в якій постає *для мене* чужа думка. Так виникає розмова, спілкування, *конвенція* двох і більше самостійно мислячих людей.

Людина, *котра* захопилася філософствуванням, яка вступила в коло філософського спілкування, плавно переходить на другий рівень філософської свідомості. Вона вже може, подібно до своїх співрозмовників, стати *дидактом*, навчати інших своїм поглядам, ділитися ними. Але перед тим, як піднятися до цього рівня, людина повинна

одержати гідну освіту, досягнути “освіченої свідомості”, стати готовою і змістовно, і формально філософствувати. Вона повинна бути здатною сприймати і чуже філософствування, “розчакловувати” чужі “афоризми житейської мудрості”, дохідливо викладаючи свої. Іншими словами, тут необхідне “вміння зрозуміти іншого і виразити себе”, що є *особистою культурою* розуміння і мислення.

Третій рівень філософствування, професійний (або теоретичний), також виникає закономірно, його творцями є окремі особистості, але вже *цілеспрямовано* об’єднані. Вони, узагальнивши свій і чужий досвід, навчивши своїм поглядам інших людей, продовжують шукати узгодженість з іншими філософськими концепціями, школами, уніфікувати їх. Ця обставина підвищує міру домовленості, конвенційності, поступово з філософської системи вимивається особистісний момент, особисті знахідки об’єктивуються, теоретизуються – тим самим *реалізується тенденція філософії до форми науки*.

Але чим вищий ступінь теоретичності, тим сильніший конформізм ідей, тим більше філософствування перетворюється у спосіб кастової автономізації духовного сепаратизму, елітарності. Ускладнений зміст також служить засобом відособлення, як і специфічна мова, зрозуміла тільки спеціалістові, посвяченому. У свій час великий німецький філософ *Г. В. Ф. Гегель* обурювався, чому нині всі починають філософствувати, не маючи для цього спеціальної підготовки? Між тим усім ясно, що перед тим, як пошити чоботи, потрібно ґрунтовно вивчити шевську справу і вправлятися у ній.

Філософське знання, вже за *Сократом*, протиставлялося знанню, обмеженому пізнанням дійсності. *Наукове знання* описує і пояснює область того, що є. *А філософське знання* охоплює також і область того, що *повинно бути*, – область *смыслу і мети* людського існування. Більше всього філософія цікавиться тим, що найменше займає науку, – зв’язком даних явищ дійсності із загальним і цілим, розуміння життєвого смислу і значення тих явищ, котрі у своїй окремішності вивчаються різними науками. Філософські поняття, порівняно з науковими, покликані бути знаряддям пізнання при розв’язанні проблем граничних основ буття і пізнання.

Філософія, таким чином, протистоїть загальноновизнаним дисциплінарним вимогам науки, зразком якого вважається природознавство. Вона, на відміну від звичайних наук, не має чіткого предмета, бо із самого початку *шукає саму себе, свій предмет та свої можливості* [9].

Філософія починається як любов до мудрості, з духовних пошуків *софосів* (мудреців) і потім визначається як *метафізика* (те, що вище природних наук) в її поєднанні з богослов'ям (як це було в Середньовіччі) та натурфілософією (як це було в Ренесансі). Справжній переворот у філософській свідомості здійснив **І. Кант**, оголосивши філософію *знанням про знання*, тобто науку, яка вивчає не природу і не дійсність як таку, а *знання про природу, дійсність та рефлексивність духу*.

У чому ж полягає особливість філософського підходу до явищ дійсності? Чи можемо ми говорити про філософське мислення як особливий склад розуму? Вже в античній мисленій культурі філософія як *любов до мудрості* уявлялася специфічною духовною діяльністю, котра прояснює багатоскладність світу і заняття якою передбачає наявність певних моральних якостей і розумових здібностей. На думку **Сократа**, знання, відокремлене від справедливості та інших моральних якостей, постає шахрайством, а не мудрістю. *Філософське мислення є насамперед виділення найбільш важливого, істотного з нескінченного розмаїття явищ, що оточують нас.* “Смисловий центр” відбору інформації, характерний для філософії, виражений у трьох рисах філософського мислення: *рефлексивності, критичності і цілісності*.

Рефлексивність – це прагнення до остаточної усвідомленості своїх дій, тобто налаштованість на виявлення *смислу подій* та їх зв'язку між собою. У широкому розумінні смисл є мірою прилучення людини до певних явищ, подій, ситуацій. У спеціальному (вужькому) розумінні, смисл – це та повнота інформації, яка потрібна для виділення предмета дослідження з Універсуму.

Рефлексія починається зі здивування, з якого народжується дух філософствування. У результаті перед людиною відкривається перспектива *нескінченності цілого* (світу), можливість прагнути до його розуміння. Отже, пізнавати не тільки розумом, але й почуттями (серцем). Рефлексія – це здатність не просто пізнавати, а пізнавати самого себе; *не просто знати, а знати, що знаєш (Тейяр де Шарден)*.

Критичність як риса філософського мислення насамперед означає здатність оцінювати і оновлювати основи своєї власної діяльності у світі, який постійно змінюється. Сила філософського мислення полягає у вмінні задавати все нові і нові запитання світу і самому собі. У філософії немає заборони на критику, заборони на сумнів. На думку **Р. Декарта**, сумнів – це показник

мислення, яке є умовою існування людини. Смисл філософського знання полягає не у визначеності відповідей на ті чи інші питання, а скоріше за самі питання. Чим більше питань, тим менше догматизму і більше творчості.

Філософія – це культура мислення про *можливість помислити* начало буття. Філософ – людина, яка *трагічно (В.С. Біблер)* сумнівається там, де сумніватися неможливо і заборонено: в релігійних першоначалах, у наукових обґрунтуваннях, в можливостях художнього уявлення.

Відповіді, які постійно підлягають сумніву, торкаються “вічних” проблем: чи має Всесвіт яку-небудь єдність або мету? Чи поділений світ на матеріальне і духовне, а якщо так, то що таке дух і матерія? Чи існують закони природи, або ми просто віримо в них завдяки лише нам властивій схильності до порядку? “Ми живемо, писав філософ **Л. Шестов**, – в оточенні нескінченної множини тьмниць. Проте при всій загадковості цих тьмниць найбільш загадковим та хвилюючим є те, чому взагалі існує таїна”.

Великі мислителі давнини **Фалес, Парменід, Демокрит, Платон** та інші ставили запитання: що таке буття? І далі: що означає “бути”? Твердження кожного з них у той же час було запереченням думки попередника. *Сумнів у достовірності одержаного знання покладено в основу будь-якого філософського вчення.* Такий сумнів може бути абстрактним, метафізичним або конкретним, діалектичним, однак саме він, сумнів, заперечення, характеризує кожен філософську систему, а отже, і визначає специфіку філософії.

Проте сумнів не виступає самоціллю, а є засобом перевірки достовірності знань, вірувань, настанов. У зв'язку з цим відкидаються знання, які віджили свій час, а більш нові закріплюються на міцнішому фундаменті.

Відносність власних знань про світ і про самого себе – найважливіший мотив культурного розвитку особистості, ознака її духовної зрілості. Саме в цьому полягає особливість філософії як спонукального мотиву до мислення. *Вчитися – це в першу чергу мислити, перетворюватися на творчу людину, яка керується внутрішньою потребою пізнати навколишній світ і себе.* Як вчення про мислення філософія вчить вмінню не дивитися, а бачити. Адже пошук істини – це розкриття внутрішнього світу людини, випробування, напруга інтелектуальних і моральних сил. Тому бачить той, хто може побачити.

Відтак, філософія, на відміну від інших дисциплін, прагне розв'язати вічні проблеми. Але

як *вічні* вони будуть *вічно* розв'язуватися по-різному, і кожного разу одержана відповідь буде підлягати критичному аналізу і сумніву. По-іншому не може бути, адже таїна буття завжди є проблемою, котра знову і знову вимагатиме свого розв'язання.

Цілісність філософського мислення означає спрямованість на об'єднання розмаїття людського життя – особистого, соціального, пізнавального – через виявлення їх зв'язку. Цілісність якогонебудь явища – це зовсім не сума його можливостей, які можна було б виділяти до нескінченності. Людина, яка мислить по-філософському, уявляє світ як ціле, що дає можливість визначити основні тенденції його розвитку, а також співвіднести своє життя з цими тенденціями і зрозуміти своє місце в цьому розвитку [11].

“Вся гідність людини, – говорив французький філософ XVII ст. **Б. Паскаль**, – в здатності мислити. Тільки мислення звеличує нас, а не простір і час, в яких ми – ніщо. Постараємося мислити гідно. У цьому – основа моральності”. Отже, філософія – це розвинена культура здатності мислити, вона є формою міркувань про першоначала буття. Сьогодні під тиском антропологічної проблематики предмет філософії змінюється в напрямку персоніцентризму, граничних питань людинознавства взагалі.

У процесі свого розвитку, залежно від рівня знання про оточуючу дійсність, людство виробляє ту чи іншу *світоглядну картину світу* – міфологічну, релігійну, наукову, художню. Філософія репрезентує собою специфічну форму світогляду. За визначенням **В. Дільтея**, світогляд – це струнка система поглядів, котра на основі побудови картини світу розв'язує питання про сенс життя, його мету і основні принципи.

Світогляд можна визначити як систему поглядів на оточуючий світ в його цілісності і засновану на цих поглядах позицію стосовно до нього. *Світогляд – це система узагальнених, ціннісно-орієнтаційних знань про ставлення людини до світу.* Світогляд завжди системний, тобто є сукупністю несуперечливих між собою переконань.

Знання про світ знаходиться в основі *життєвої позиції*. Але тоді, коли воно перетворюється в *переконання* людини, в його істинності. Таким чином, світогляд не є продуктом діяльності лише одного мислення, яким би творчим або логічним воно не було. Воно – результат життєвого досвіду, вибраної життєвої позиції. Структура будь-якого світогляду включає в себе картину світу, ідеали і оцінку життя.

Головна специфіка світоглядних повідомлень і знань у тому, що вони *визначають* відношення людини до світу: до природи, до суспільства, до самої себе, адже кожний із нас – “дзеркало і ехо Всесвіту”, і в той же час – унікальна частина світу.

У XVII ст. англійський філософ **Ф. Бекон** приблизно поділив світ на три частини: *природа, суспільство, людська свідомість*. Звідси і пішла традиція виділяти три аспекти світогляду: *натуралістичний* (відношення людини до природи), *соціокультурний* (відношення до суспільства) і *еґоїстичний* (відношення “Я” до себе, до своїх власних суб'єктивних можливостей). Відповідно до цього, орієнтуючись на свій світогляд, кожна людина, як говорив давньоіндійська мудрість, послідовно реалізує три мети. Перша мета – *жити*, друга – *жити краще*, третя – *бути кращим*. Знання про те, як потрібно ставитися до світу, щоб успішно реалізувати три мети, – це і є світоглядні знання.

Відмінні риси філософського світогляду (стосовно релігійного, міфологічного, художнього) пов'язані насамперед з тим, що *філософський світогляд* опирається на досвід, наукове виправдання, прагнення до загальної значимості, приділяючи значну увагу перевірці обґрунтованості своїх тверджень.

Філософія – це *теоретичне відношення до світу*, тому вона здійснює свідомий відбір уявлень для побудови картини світу на основі логічних і ґносеологічних критеріїв. *Цінність пізнання займає найбільш високе місце в ієрархії цінностей філософського світогляду.* Тому у філософії зовсім не виключна ситуація, коли філософ виступає проти своїх власних результатів.

Світогляд – це духовний феномен, який має складну структуру, що складається з низки елементів.

Пізнавальний (ґносеологічний) елемент, що ґрунтується на узагальнених знаннях – професійних, повсякденних тощо, і є універсальною картиною світу, в якій систематизуються результати індивідуального і суспільного пізнання, стилі мислення народу, епохи тощо.

Ще одним елементом є *ціннісно-нормативний (аксіологічний)*, призначення якого – забезпечити вміння керуватися певними суспільними регуляторами, до яких належать цінності, ідеали, переконання, вірування, норми, директивні дії тощо. Цінність – властивість предмета, явища задовольняти потреби, бажання індивіда. До системи цінностей можуть входити уявлення про добро і зло, щастя і нещастя, сенс і мету життя та ін. Згодом формується певна ієрархія цінностей,

ПРЕДМЕТНЕ ПОЛЕ ФІЛОСОФІЇ, ЇЇ СЕНС І ПРИЗНАЧЕННЯ

на вершині якої – абсолютні цінності, зафіксовані в тих чи інших суспільних ідеалах. На їхній основі виникають соціальні норми: правові, релігійні, моральні тощо, які регулюють повсякденне життя.

До структури світогляду входить також *практичний елемент*. Світогляд – це не тільки узагальнені знання, але й реальна готовність людини до певного типу поведінки в різних обставинах. Без практичної складової світогляд мав би абстрактний характер. Навіть орієнтація світогляду на споглядальну позицію у житті все одно проектує, стимулює певний тип поведінки.

Через форми відображення і відповідні їм об'єкти світогляд поділяється на буденний і теоретичний.

Буденний світогляд виникає через почуття, емоції, настрої, в яких відображується діяльність людини. Він рухомий, мінливий, емоційно забарвлений, не має стрункої, логічної форми, позбавлений моменту самоусвідомлення у виборі мети і цінностей свого існування. У буденному світогляді позиція людини визначається не осмисленими оцінками, а почуттями любові чи нелюбові, симпатіями і антипатіями.

Теоретичний світогляд (теоретичний рівень світогляду) ґрунтується на поняттях, концепціях, теоріях, гіпотезах, ідеях та ін. На цьому рівні створюється світоглядна картина, яка допомагає пізнавати сутність явищ, планувати і реалізувати свої дії, організувати життя відповідно до уявлень про його сенс. Теоретичний рівень характеризується логічною оформленістю. На основі самоусвідомлення, аналітичного мислення, сумніву теоретичний світогляд стає фундаментом для формування переконань, чіткої життєвої позиції.

Через відмінність об'єктів світоглядного відображення світогляд поділяється на індивідуальний та масовий.

Індивідуальний світогляд відображає специфіку неповторних рис особистості людини та особливості її існування.

Масовий світогляд властивий націям, класам, групам людей, він також відображає те спільне, що характеризує буття людей на певних історичних етапах у межах певних культур.

Висновки. *Філософія – це теоретично*

сформований світогляд, система загальних поглядів на світ у цілому, на місце людини в ньому. Вона передбачає існування різноманітних форм самовизначення людини у світі. Отже, світогляд у філософії виступає у формі знання і має систематизований, упорядкований характер. Цей момент суттєво зближує філософію і науку. *Філософію вважали матір'ю науки, і перші природознавці були одночасно філософами, а сама філософія прагне використати теоретичні методи дослідження, логічний інструментарій для обґрунтування своїх положень, вироблення достовірних, загальнозначимих принципів і положень.*

Великий німецький філософ **I Кант** окреслив сферу філософії такими питаннями: *що я можу знати? Що я повинен робити? На що я можу сподіватися? Що таке людина?* Філософський спосіб розв'язання цих питань відрізняє орієнтація на знання, міркування, доказ, а головне – на суверенність свідомості й унікальність світогляду окремої людини – головного суб'єкта філософування.

1. Аббаньяно Н. *Мудрость философии.* – СПб., 1998.

2. Вундт В. *Введение в философию.* – М., 1995.

3. Гильденбранд Д. *Что такое философия?* – СПб., 1999.

4. Делез Ж. *Что такое философия?* – СПб., 1998.

5. Крымский С.Б. *Философия как путь человечности и надежды.* – К., 2000.

6. Лосев А.Ф. *Держание духа.* – М., 1998.

7. Мамардашвили М.К. *Философия чтения.* – СПб., 2002.

8. *Мир философии: Книга для чтения: В 2-х ч.* – М., 1989.

9. Ортега-и-Гассет Х. *Что такое философия?* – М., 1991.

10. Скотний В. Г. *Філософія: історичний і систематичний курс.* – К.: Знання України, 2005. – 576 с.

11. Хофмайстер Х. *Что значит мыслить философски?* – СПб., 2000.

В КОЖНІЙ ФРАЗІ – ДУМКА

“Не існує ні минулого, ні майбутнього, адже минуле вже не існує, майбутнє ще не існує”

Парменід